

GINTAUTAS VYŠNIAUSKAS

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

TRANSCENDENTALIŲ TEORIJOS METMENYS TOMO AKVINIEČIO METAFIZIKOJE

An Outline of Transcendental Concepts Theory
in Thomas Aquinas' Metaphysics

SUMMARY

In this article, the outline of Aquinas' theory of transcendental concepts is considered. The analysis focuses on the first article of the first question *De veritate* from the *Quaestiones disputatae*. It shows that on the basis of relations of being and by means of additional meanings, Aquinas distinguishes concepts of unlimited extension, which signify the universal ways (or aspects) of being. Concepts of a *being*, *thing* and *one* are based on the internal relations of form and the corresponding being of a being. *Something*, *good* and *truth* are based on external relations of beings. Of these three transcendental concepts, the first indicates the separateness of a being from other beings, the rest signifies the correspondence. The latter is possible on condition that a special being, which in a sense is everything, exists. Texts from *De ente et essentia* and *Summa Theologiae* are used as an auxiliary: from *De ente* in order to show the distinction between the separated (substantial) way of being and universal (transcendental) way of being; from *Summa* in order to explicate the transcendental nature of beauty. At the end, the article touches on the complicated question concerning the value of transcendental concepts.

ĮVADAS

Šiame straipsnyje transcendentalijomis vadinamos neribotos apimties sąvokos, analogiškai reiškiančios visuotinius esaties aspektus. Pirmasis požymis jas skiria nuo universalijų, arba bendrųjų sąvokų, antrasis – nuo empirinių ir forma-

RAKTAŽODŽIAI: Akvinietis, transcendentalija, esatis, esinys, daiktas, vienis, kas nors, gėris, tiesa, grožis.
KEY WORDS: Aquinas, transcendental concept, being, thing, one, something, good, truth, beauty.

liujų mokslų sąvokų. Tai, kad šios transcendentalijos reiškia esaties aspektus ir yra jų pažinimo priemonės, jas atskiria nuo Kanto transcendentalijų, kurios reiškia ne pažinimo objektus, o apriorinius pažinimo būdus¹. Turtinga transenden-

talijos sampratų įvairovė čia nenagrinėjama, bandoma atlikti daug kuklesnę užduotį – apžvelgti Tomo Akviniečio transcendentalijų teorijos metmenis. Pabaigoje paliečiamas sudėtingas transcendentalijų prasmingumo klausimas.

1. ISTORINIS FONAS

Transcendentalijų kaip ypatingų filosofijos sąvokų teorija yra mūsų laikų kūrinys. Tačiau pamatus jai padėjo ikisokratikai, o metmenis kūrė Aristotelis, Albertas Didysis, Tomas Akvinietis ir kiti antikos ir viduramžių mąstytojai. Tos sąvokos pavadintos transcendentalijomis, nes jų apimtis pranoksta dešimt Aristotelio kategorijų. Viduramžiais jų svarba pirmiausia pradėjo ryškėti Aleksandro Haliečio ir Alberto Didžiojo raštuose². Dėl transcendentalijų skaičiaus ir funkcijų pasisakoma įvairiai. Jų svarbą pabrėžia šiulaikiniai tomistai³.

Nors Akvinietis kūrė transcendentalijų teorijos metmenis, tačiau, atrodo, jos nebuvo jo dėmesio centre. Tik *esiniui* ir *tiesai* jis paskyrė atskirus traktatus, o *daiktą, vienį, ką nors, gerį ir grožį* kaip transcendentalijas, arba *modi generaliter consequenti omne ens (apskritai visus esinius lydinčius [esaties] būdus)*, apibūdino nagrinėdamas kitas temas.

Trumputis tekstas, kuriame išdėstyta tai, ką nenusižengiant tiesai, galima pavadinti Akviniečio transcendentalijų teorijos metmenimis, yra *Svarstyčių klausimų* pirmojo klausimo *Apie tiesą* pirmasis artikulius. (Klausimus apie tiesą Tomas svarstė 1256–1259 m. dirbdamas Paryžiaus universitete.) Čia Tomas atsa-

kinėjo į dispute iškeltus klausimus dėl tiesos ir esinio santykių. (Esinį jis jau nagrinėjo anksčiau, maždaug 1253 m.⁴ parašytame mažajame filosofiniame traktate *Apie esinį ir esmę*.)

Tryliktojo amžiaus Paryžiaus universitete buvo reikalaujama, kad teologijos magistras keletą kartų per metus dalyvautų diskusijoje. Magistras iš anksto parinkdavo temą. Paskirtos dienos rytą studentai, dėstytojai ir svečiai susirinkdavo salėje. Magistras perskaitydavo trumpą įvadinę paskaitą, o bakalauras, jo asistentas, suformuluodavo diskutuotiną klausimą ir labiausiai tikėtinus atsakymus. Kiti dispuoto dalyviai nurodydavo keblumus ir suformuluodavo prieštaravimus. Į juos, išplėtodamas savo atsakymus, bandydavo atsakyti minėtas asistentas. Magistras taip pat dalyvaudavo diskusijoje, tačiau svarbiausias disputantas būdavo ne jis, o bakalauras (ši praktika truko iki XVI a.). Diskusijos turinys būdavo užrašomas. Užrašus pasiimdavo magistras ir jais remdamasis parengdavo tai, kas buvo vadinama klausimo determinacija (*determinatio magistralis*). Kitą dieną jis tą determinaciją drauge su prieštaravimais ir jų sprendimais viešai perskaitydavo. Viena paskaita sudaro vieną *Svarstyčių klausimų* artikulį.

Būtent pirmojo Tomo Akviniečio *Svarstyčių klausimų* artikulo (jū yra daugiau negu 500) determinacijoje išdėstyti transcendentalijų teorijos metmenys. Deja, šis artikelas, kaip ir visas pirmas klausimas, kuriam jis priklauso, mums žinomas tik iš perrašinėtojų rankraščių, nes paties Tomo diktuoatas tekstas neišliko. Tačiau ekspertai garantuoja, kad perrašinėtojai tiksliai perteikė autoriaus mintis⁵.

Kokiomis nuostatomis vadovavosi Tomas jas reikišdamas? Pasak jo paties, šio pobūdžio svarstymai turi būti kreipiami ne tiek į tai, kad būtų ištaisytos

kokios nors klaidos, kiek į tai, kad dalyviai geriau suprastų ieškomą tiesą kaip tikslą; todėl determinuodamas klausimą, magistras privalo remtis ne tiek autoritetu, kiek protu, nes jeigu jis labiau remsis autoritetu, tai klausytojai gal ir patikės atsakymu, tačiau jo nesupras ir nepraturtės žinių⁶.

Žinios apie nagrinėjamo teksto atsiradimo aplinkybes ir tikslus padeda jį tiksliau suprasti ir įvertinti. Todėl nagrinėdami Tomo Akviniečio transcendentalijų teorijos metmenis, turėsime omeny tai, kas jau išdėstyta.

2. ARTIKULO STRUKTŪRA

Pirmasis traktato *Apie tiesą* artikelas sudarytas iš trijų dalių: problemos iškėlimas, jos išrišimas ir atsakymai į klausimus. Pirmoji dalis sudaryta iš dviejų skyrių, kuriuos galima įvardyti kaip *pro et contra*: tiesa ir esinys yra visiškai tapatūs – tiesa ir esinys yra skirtingi. Pirmąjį teiginį grindžia septyni argumentai, antrąjį – penki. Visus juos išdėsto disputantai. Tų argumentų supriešinimas iškelia problemą, kurią magistras, šiuo atveju Akvinietis, privalo išspręsti. Antroji da-

lis – tai sprendimas, arba atsakymas. Jo turinį galima padalinti į du skyrius: sprendimo metodas ir prielaidos bei pats sprendimas. Transcendentalijų teorijos apmatai išdėstyti pirmajame antrosios artikulo dalies skyriuje, todėl jis mus domins labiausiai. Trečioji dalis – tai atsakymai į pirmojoje dalyje išdėstytus argumentus žvelgiant pro antrojoje dalyje išsakyto požiūrio prizmę. Į juos gilinantis galima pasitikrinti, ar teisingai suprato me problemos sprendimą.

3. VERITAS IR VERUM, ESINYS IR ESATIS

Prieš pradėdamas nagrinėti artikulo turinį, noriu atkreipti dėmesį į dvi kalbines detales. Pirmiausia į dvi žodžio *tiesa* lotyniškas formas: *veritas* ir *verum*. Jos pasirodo pačioje artikulo pradžioje: *Et primo queritur quid est veritas? Videtur quod verum sit omnino idem quod ens (Pirmiausia klausinama, kas yra tiesa? Atrodo, kad tiesa yra visiškai tas pats, kas esinys.*

Pabraukta mano. – G. V.). Pirmoji vartojama kalbant apie tiesą kaip objektą, antroji – kalbant apie tiesą kaip atributą. Šių formų vartojimo santykis artikule yra keturiolika atvejų ir šešiasdešimt keturi. Žodžiai *teisingas* ir *tikras* neatitinka čia nurodytos *verum* prasmės, todėl minėtą perskyrą tenka suprasti iš konteksto, nes verčiant į lietuvių kalbą,

abiem prasmėms atstovauja vienas žodis *tiesa*. *Veritas* ir *verum* vartojimo dažnumo santykis akivaizdžiai rodo atribucinės formos svarbą, o jos vartojimas minėtame antrosios artikulo dalies pirmajame skyriuje rodo, kad tiesą, beje, kaip ir visas kitas transcendentalijas, reikia suprasti atribucine prasme, nes jos reiškia bendrus visų esinių esaties būdus, atsiskleidžiančius įvairiais esinio aspektais.

Taip pat reikia atkreipti dėmesį į sąvokų *esinys* ir *esatis* vartojimą. Jų skirtin-

gumas šiame tekste reiškia ne dalykų, apie kuriuos kalbama, skirtingumą, o kalbėjimo apie tą patį dalyką skirtingumą. Pirminis terminas čia yra *esinys*, nes, pasak Aristotelio ir Tomo Akviniečio, pažinimas prasideda nuo pirmųjų substancijų arba individualių daiktų esaties, kitaip tariant, nuo esinių. Terminas *esinys* reiškia tam tikrą esatį, o ne apskritai esatį, arba būtį. Tačiau kiekviename esinyje yra bendrybė, dėl kurios jį tik ir galima vadinti esiniu. Toji bendrybė žymima terminu *esatis*.

4. ESINIO IR TIESOS SANTYKIO PROBLEMA

Kadangi klausimai filosofijai svarbesni už atsakymus, prieš pradėdami kalbėti apie Tomo Akviniečio transcendentalijų teorijos metmenis, trumpai apžvelgsime jų išdėstymo tvarką lėmusius klausimus ir jais išryškintą problemą.

Svarstyčių klausimų pirmojo artikulo temos *Kas yra tiesa* nagrinėjimas pradedamas klausimu, koks yra tiesos ir esinio santykis. Pirmiausia atrodo, kad esinio ir tiesos apibrėžimai sutampa: tiesa yra *tai*, *kas yra*, ir esinys yra *tai*, *kas yra*. Siekiant išvengti visiško tiesos ir esinio sutapatavimo, buvo pasiūlytas teiginys, kad jų subjektas yra tas pats, bet prasmė skirtinga, kitaip tariant, tiesa ir esinys yra tas pats, bet skirtingai mąstomas objektas. Tačiau šis sprendimas buvo atmestas remiantis tuo, kad prasmę išreiškia apibrėžimas: kadangi tiesos ir esinio apibrėžimai sutampa, turi sutapti ir jų prasmės. Jeigu jos nesutaptų, tai tiesą atskyrus nuo esinio, jį vis tiek būtų galima suprasti, bet taip nėra. Be to, jeigu

tiesa nebūtų tapati esiniui, ji būtų esinio būseną, bet ji esinio nei ardo, nei mažina, nei riboja, vadinasi, tiesa nėra esinio būseną, todėl ji yra tapati esiniui. Kadangi tiesa ir esinys būsenos atžvilgiu nesiskiria, jie yra visiškai tapatūs. Juk negalima nurodyti jokių juos atskiriančių požymių. Jeigu toks požymis atsirastų, tai reiktų nurodyti bendrą tiesos ir esinio giminę, o tai neįmanoma, nes esinys yra visko, kas dalijama į gimines, predikatas, kuris nepriklauso jokiai giminei. Be to, tiesa esinio niekuo nepapildo, vadinasi, ji yra tapati esiniui. Tuo argumentai už tiesos ir esinio tapatybę baigiami ir pradedamas dėstyti priešingas požiūris *sed contra*.

Jeigu tiesa ir esinys sutaptų, tai pasakymas *teisingas esinys* būtų beprasmis daugžodžiavimas, bet jis turi prasmę, vadinasi, tiesa ir esinys nėra tapatūs. Esiniu ir gėriu vadinami tie patys dalykai, kitaip tariant, *esinys ir gėris lygiaverčiai*, bet ne kiekvienas dalykas, kurį galima

pavadinti tiesa, gali būti pavadintas gėriu. Todėl ne kiekvienas esinys gali būti pavadintas tiesa, kitaip tariant, tiesa *ir esinys nėra lygiaverčiai*, vadinasi, jie nėra tapatūs. Kadangi *visuose kūrinuose esatis skiriasi nuo to, kas yra*, ir kadangi tiesa žymi daikto esatį, tai ji skiriasi nuo to, kas yra, bet tas, kas yra, yra tapatus esiniui. Vadinasi, tiesa netapati esiniui. Be to, esinys yra pirmesnis už tiesą, todėl jie yra skirtingi. Esinys, vienis, tiesa ir gėris Dieve skiriasi, nes vienis priklauso Tėvui, tiesa – Sūnui, gėris – Šv. Dvasiai. Skiriasi jie ne tik kaip protu suvokiami pradai, bet ir realiai. O tai, kas skiriasi priešas-tyje (Dieve), padarinyje (Kūrinyje) turi dar labiau skirtis. Todėl esinys, tiesa, vienis ir gėris kūrinuose realiai labiau skiriasi negu protu suvokiamuose praduose. Šiuo argumentu baigiasi pirmoji artikulo dalis.

Pastaroji, kaip jau minėta, padalyta į dvi argumentų grupes. Pirmoji grupė – tai argumentai, ginantys teiginį, kad tiesa ir esinys yra visiškai tapatūs, o antroji, prasidedanti žodžiais *sed contra*, – tai argumentai, kuriais įrodinėjama, kad, priešingai, tiesa ir esinys yra skirtingi. Šios grupės skiriasi ne tik savo tikslais ir argumentų skaičiumi, bet ir jų turiniu. Pirmojoje grupėje kalbama tik apie esinio ir tiesos santykį, o antrojoje, be tų dviejų, pasirodo gėris ir vienis bei aptariami jų santykiai su esiniu ir tiesa. Beje, užuomina į gėrį, bet tik užuomina, buvo padaryta pirmojoje argumentų grupėje, teigiant, kad *Dievo buvimas gali būti suprastas net jei intelektas nuo Jo trumpam atskirtų gerumą*⁷. Akivaizdu, kad tyrimo kulminacija – tai paskutinis, teologinis argumentas, kuris į tyrimo

lauką įtraukia dar vieną sąvoką – *vienį*. Tiesa, tiriant naudojamosi dar viena itin svarbia sąvoka, tačiau apie ją neklausima. Jos ypatinga svarba išryškėja tik determinacijoje. Toji sąvoka – tai *esinio esaties (buvimo) būdai*.

4.1. Esinio esaties būdai

Determinaciją (*determinatio magistralis*) Tomas pradeda metodiniu nurodymu: tyrimą reikia pradėti iš pradžių, o pradžia yra tai, ką protas supranta pirmiausiai ir aiškiausiai. Toks pradas yra esinys⁸. Iš tiesų juk pirmiausia suvokiama, kad kažkas yra, ir tik vėliau – kas jis yra ir koks jis yra. Atrodo, kad būtent taip reikėtų suprasti Akviniečio žodžius, jog kitos sąvokos papildo esinį: *oportet quoad omnes aliae conceptiones intellectus accipiantur ex additione ad ens (derra, kad visos kitos proto sąvokos būtų pa-imamos iš esinio papildymo)*⁹. Tačiau kaip galima papildyti neribotos apimties sąvoką? Tomas pabrėžia, kad jos negalima papildyti jokia skiriamuoju požymiu taip, kaip papildoma giminė, nes esinys nėra giminė. Taip pat jo negalima papildyti taip, kaip subjektas papildomas akcencijomis. Tačiau apie esinį kalbama: *ens per se dupliciter dicitur: uno modo quod diuiditur per decem genera, alio modo quod significat propositionum ueritatem (savaiminis esinys sakomas dvejopai: vienaip apie tai, kas padalyta į dešimtį kategorijų, kitaip apie tai, kas reiškia prielaidos tiesą)*¹⁰. Šiuo kalbėjimo apie esinį būdu Akvinietis apsiriboja metafizikos brevijoriumi pravardžiuojamame darbelyje (*opusculum*) *Apie esinį ir esmę*. Juo pradeda esinio apibūdinimą ir mūsų nagrinėjamame *Apie tie-*

šą artikule: *qualibet natura est essentialiter ens (kiekviena prigimtis esmingai yra esinys)*¹¹, tačiau tuojau pat jį pakeičia kitu, sudėtingesniu¹², pridurdamas, kad be kategorijų, dar yra esinio esaties būdus išreiškiančios sąvokos. Tie būdai skirstomi į atskirus ir bendrus.

4.2. Atskiri

Atskiri esinio esaties būdai suprantami atsižvelgiant į įvairius esinių laipsnius ir į įvairias daiktų gimines arba kategorijas, nes giminės neprideda esiniui jokios skirtingybės, kuri galėtų pakeisti jo prigimtį, pvz., substancija reiškia savarankišką, o atsitiktinybė – priklausomą esinio esatį. Išsamiau šie esinio buvimo būdai buvo išnagrinėti traktatėlyje *Apie esinį ir esmę*¹³. Jo fone galima geriau suprasti tai, kas nagrinėjame artikle išsakyta tik vienu sakiniu.

Savarankiškų, savaime arba per save (*per se*), bet ne iš savęs, esančių esinių skirtingumas yra dėl akto ir galimybės proporcijų įvairovės: kuo daugiau esinyje akto ir mažiau galimybės, tuo tobulesnis jo esaties būdas. Šitaip išsiričiuoja ištisa esinių hierarchija su pirmuoju esiniu kaip grynuoju aktu viršūnėje ir pirmąja materija kaip grynąja galimybe apačioje. Didžiąją tos hierarchijos dalį „įdaiktina“ savarankiškai esančių esinių, arba pirmųjų substancijų, hierarchija, kuri suskirstyta į šias dideles dalis: pirmoji paprastoji substancija, kurios esatis tapati formai (ji yra visų kitų substancijų esaties šaltinis); atskirtosios substancijos, kurių nematerialios formos nėra tapačios jų esatims; sudėtinės, arba materialiosios, substancijos.

Nesavarankiški esaties būdai priklauso akcencijoms. Esiniaus jas galima vadinti tik su išlygomis, nes savo esatis jos turi tik kitame, t. y. savo subjekte, pvz., spalva yra kieno nors spalva: savarankiškai, arba kaip spalva savaime, ji neegzistuoja. Traktate *Apie esinį ir esmę* ne tiek aiškinama, kas yra esatis, kiek tiriamas jos sklaida į esinius. Tiesa, pirmame skyriuje pasakyta, kad apie tuos, kurie padalyti į dešimtį kategorijų, sakomas esinys reiškia daikto esmę, kitaip tariant, esmė ir buvimas drauge sudaro atskirą individualų daiktą, arba pirmąją substanciją. Daiktas čia yra tarsi tiltelis iš esaties į esmę. Apie jį čia sakoma, kad dėl savo apibrėžtumo jis turi konkrečią esatį ir priskiriamas giminei bei rūšiai, bet visiškai neužsimenama, kad jis yra transcendentalija. O to nežinant, galima nustebti perskaičius, jog Tomas vadina Dievą daiktu¹⁴, nes mes įpratę, kad daiktas pirmiausia reiškia materialų objektą. Apie transcendentalinę *daikto* prasmę jis prabyla vėliau, pirmajame traktato *Apie tiesą* artikule¹⁵.

4.3. Bendri

Bendri esaties buvimo būdai kyla iš dvejų – vidinių ir išorinių – santykių. Kiekvienas esinys turi esatį ir esmę. Kaip esmės esatis esinys vadinamas esiniu. Kaip esanti esmė jis vadinamas daiktu¹⁶: juk *daiktas tuo skiriasi nuo esinio, kad esinys paimamas iš esaties akto, o vardas daiktas reiškia esinio kasybę arba esmę*. Kaip esaties ir esmės neatsiejamumas jis vadinamas vienu: juk *neiginys, kuris lydi absoliučiai kiekvieną esinį, yra nedalomumas, ir jį reiškia šis vardas vienis, nes vie-*

nis yra ne kas kita kaip nedalus esinys¹⁷. Šitaip iš vidinės esinio struktūros, t. y. iš tam tikros formos ir su ja susijusios esaties, išvedamos pirmosios dvi (jeigu neskaičiuojamas pats esinys) transcendentalijos – *daiktas* ir *vienis*.

Tačiau kiekvienas konkretus daiktas yra konkretus todėl, kad turi būtent savo esmę ir esatį bei unikalų jų santykį, todėl jis yra *kas nors* arba *kitas kas*. Ši transcendentalija yra tarsi perėjimas iš vidinių santykių srities į išorinių santykių sritį, nes ji reiškia išvidinį esinio unikalumą, kuris per santykį su kito esinio unikalumu atsiskleidžia kaip kitoniškumas. Kartu ši transcendentalija reiškia esinio atskirumą: *kaip esinys vadinamas vienu, nes pats savaime yra nedalus, taip jis vadinamas kuo nors, nes nuo kitų yra atskirtas*¹⁸.

Išoriniai esinių santykiai neapsiriboja kitoniškumu: dar yra atitikties santy-

kiai. Jie yra todėl, kad egzistuoja ypatingas esinys, kuris *tam tikru būdu yra viskas*¹⁹. Jis – tai protinga siela. Būtent jos santykiuose su kitais esiniais yra atitiktis. Atitikties santykiai yra įvairūs, nes protinga siela turi įvairių galių, iš kurių Tomas čia pamini tik dvi – supratimą (intelektą) ir geismą (valią). Geismą atitinkantis esinys vadinamas *geru* arba *gėriu*, o atitinkantis supratimą – *tikru*, *teisingu* arba *tiesa*. Šitaip sukonstruojamos atitikties transcendentalijos *tiesa* ir *gėris*.

Remiantis vidinių esinio dalių santykiu, transcendentalijos skirstomos į *daiktą ir vienį*, o remiantis išoriniais esinio santykiais – į *ką nors, gėrį* ir *tiesą*. Pastarosios dar padalijamos į atskirties (*kas nors, arba kitas*) ir atitikties (*gėris* ir *tiesa*) transcendentalijas. Tačiau ar siela suvokia esinį tik kaip tiesą ir gėrį? Juk siela, be supratimo ir norėjimo, turi ir kitų galių.

5. GROŽIO TRANSCENDENTALIJA

Apibūdinęs minėtas transcendentalijas kaip bendrus esinio esaties (buvimo) būdus ir atributus, Tomas pereina prie epistemologinių klausimų (juk artikulo tema – kas yra tiesa), o apie grožį nagrinėjamame artikule visiškai neužsimena. Todėl kyla klausimas ar, jo požiūriu, transcendentalijų yra tik tiek, kiek čia įvardyta, ar daugiau? Juk protinga siela turi ne tik supratimo ir norėjimo, bet ir jutimo galią. Apie ją ir jos santykį su grožiu Tomas kalba *Teologijos sumoje*:

Subjekto grožis ir gerumas sutampa, nes remiasi tuo pačiu dalyku, t.y. forma, todėl geras giriamas kaip gražus. Tačiau jie – skirtingi santykinai. Mat gerumas

tiesiogiai susijęs su geismu ir siekimu: juk gėris yra tai, ko visi geidžia ir siekia. Todėl jis turi tikslo santykį, nes geidimas ir siekimas yra tarsi tam tikras judėjimas į daiktą. Tačiau grožis tiesiogiai susijęs su pažinimo galia: juk gražiais vadinami tie, kurie patinka regai. Todėl grožis yra deramos proporcijos, nes jutimą džiugina proporcingai sudėti daiktai, kaip į jį panašūs; juk ir jutimas yra tam tikras protas, kaip yra kiekviena gebanti pažinti galia. Ir kadangi pažinimas vyksta per panašėjimą, o panašumas yra formos panašumas, tai grožis yra tiesiogiai susijęs su formaliąja priežastimi²⁰.

Tai atsakymas į klausimą, ar tik gėris yra tikslo priežastis. Kitoje *Teologijos*

sumos vietoje Tomas atsako į klausimą, ar gėris yra vienintelė meilės priežastis:

Grožis yra tapatus gėriui, nuo kurio skiriasi tik sąlygiškai. Kadangi gėris yra tai, 'ko visi geidžia ir siekia', gėrio sampratoje yra tai, kas nuramina geismą, o grožio sampratoje yra tai, ko matymas arba pažinimas nuramina geismą. Todėl ypač grožį pastebi tos joslės, kurios labiausiai geba pažinti, t.y. protui tarnaujančios rega ir klausas: juk vaizdus ir garsus vadiname gražiais, bet nesakome, kad skoniai arba kvapai yra gražūs. Todėl akivaizdu, kad grožis gėriui prideda tam tikrą santykį su pažintine galia, todėl gėriu vadinama tai, kas geismui paprastai patinka, o grožiu vadinama tai, ką patinka suvokti²¹.

Abiejuose fragmentuose kalbama apie grožio ir gėrio tapatumą ir skirtinumą. Tapatumo šaltinis parodomas pirmajame fragmente. Jis yra forma arba esmė. Bet mes jau žinome, kad aktuali esmė yra esinio esmė ir kad ji yra daiktiškumas. Taigi vėl išryškėja transcendentalijos *daiktas* svarba, kurią jau minėjome atkreipdami dėmesį į tai, kad Tomo mąstyme ji yra tarsi tiltas, jungiantis esinį ir su atskiraisiais (*Apie esinį ir esmę*) ir su bendraisiais (*Apie tiesą*) jo esaties būdais arba atributais. Veikiausiai taip yra dėl to, kad *daiktas* yra artimiausias *pirmosios substancijos* prasmei. O pirmosios substancijos yra žmogiškojo pažinimo pamatas: juk suprati- me nėra nieko, ko pirmiau nebūtų buvę jūtume. Protingos sielos jūtumas jau yra tam tikras pažinimas. Ir nors šiuose fragmentuose Tomas tiesos nemini, bet devintajame traktato *Apie tiesą* artikle pateiktas jo teiginys, kad *tiesa yra*

*ir intelektualė, ir jūtume*²², leidžia daryti išvadą, kad grožis yra tiesiogiai susijęs su tiesa. Juk forma yra ne tik norėjimo ir gėrėjimosi, bet ir pažinimo priežastis. Esinio tiesa, gėris ir grožis sielai yra pažinimo, siekimo ir gėrėjimosi objektas. Atrodo, jog to, kas pasakyta, pakanka išvadai, kad grožis taip pat yra atitiktis transcendentalija. (Nagrinėtame artikle *Apie tiesą* Tomas jos veikiausiai nepaminėjo dėl straipsnio pradžioje nurodytos priežasties: svarbiausias klausimų svarstymo tikslas – atverti tyrinėjimo perspektyvą, o ne pateikti galutinę tiesą.) Tačiau su tokia išvada sutiktų ne visi tomistai²³. Vieni linkę apriboti transcendentalijų skaičių iki trijų: *vienis, tiesa, gėris*, o kitas transcendentalijas laikyti paprastais esinio sinonimais. Kiti kalba apie galimybę papildyti transcendentalijų skaičių *vertybe* ir *šventybe*. Vertybė būtų vertinimo galią atitinkantis esinys, o šventybė – baimės ir garbinimo galią atitinkantis esinys. Šis siūlymas atrodo viliojamai, nes jį priėmus, ne tik estetika, bet ir aksiologija, ir teologija gautų papildomą metafizinį pagrindą²⁴. Bet ar jį priėmus, netektų žengti toliau ir visus sielos emocinius santykius su esatimi, pvz., džiaugsmą, liūdesį, nevilį ir t. t. sieti su tam tikromis transcendentalijomis? Kad ir kaip ten būtų, dauguma tomistų transcendentalijomis laiko *esinį, grožį, tiesą, gėrį, kitą, vienį ir daiktą*.

Apibendrinant pateiktą Tomo Akviničio transcendentalijų teorijos metmenų apžvalgą, galima pasakyti, kad transcendentalijas jis apibūdina kaip bendrus esinio esaties (buvimo) būdus, arba visuotinius esinio aspektus reiškiančias sąvokas, gaunamas papildant

esinį remiantis jo santykiais. Pagal tuos santykius transcendentalijos skirstomos į vidinių santykių (esinys, daiktas, vienis) ir išorinių santykių (kas nors, gėris, tiesa...) transcendentalijas. Pastarosios

dar skirstomos į kitoniškumo (kas nors) ir atitikties (gėris, tiesa ...) transcendentalijas. Atitikties santykiai įmanomi tada ir tik tada, kai egzistuoja toks esinys, kuris tam tikra prasme gali būti viskas.

6. TRANSCENDENTALIJŲ PRASMINGUMAS

Abejonės transcendentalijų prasmingumu kyla jau sveiko proto lygmeniu. Galima tikėti, kad visata yra graži, gera ir teisinga, bet negalima įrodyti. Sunikiau patikėti, kad visi daiktai (esiniai) yra gražūs, geri ir teisingi, – juk tai prieštarauja kiekvieno žmogaus kasdieni patirčiai. Transcendentalijų prasmingumo šalininkai į tai atsako, kad kiekvienas pažinimo objektas yra gražus, teisingas ir geras tik tiek, kiek jis yra esinys, kitaip tariant, tik tiek, kiek jis turi jam deramos esmės, o tiek, kiek jam to trūksta, t. y. tiek, kiek jis stokoja iš to, kas jam priklausytų iš prigimties, yra bjaurus, blogas ir melagingas. Tačiau šis argumentas yra metafizinis, suponuojantis tam tikrą metafizinę teoriją, kuri pranoksta sveiką protą, todėl tenka žengti į semantikos, epistemologijos ir logikos sritį. Čia irgi randame įvairių transcendentalijų traktuočių – nuo esaties apibūdinimų iki sprendinių funkto-

rių. Dėl šios požiūrių įvairovės kai kurie epistemologai ir logikai, pvz., R. Carnapas, J. Lazarowitzas ir I. Bocheńskis, transcendentalijas laiko geriausiais metafizinės kalbos *alogiškumo* pavyzdžiais²⁵. Iš tiesų šių filosofinių sąvokų neįmanoma apibrėžti taip tiksliai, kad tiktų mokslui, o kasdienėje kalboje jų turinys neatsiskleidžia. Jeigu filosofija nėra savitas realybės pažinimo būdas ir todėl privalo kam nors tarnauti – teologijai, mokslui ar buičiai, tai transcendentalijos išties nereikalingos. Tačiau toks požiūris galiausiai atveda prie mirties nuosprendžio filosofijai. Transcendentalijos, jų problematika ir teorija turi prasmę tik savarankiškai filosofijai, traktuojančiai savo paskirtį kaip giliausių esaties ir pažinimo pamatų tyrimą ir siekiančiai to tyrimo rezultatus išreikšti bendra sąvokų sistema. Kitaip tariant, jos aktualios klasikinei filosofijai, kaip ją apibūdino Aristotelis.

Literatūra ir nuorodos

¹ „Aš vadinu *transcendentaliniu* kiekvieną pažinimą, kuriam apskritai labiau rūpi ne objektai, bet būdas, kuriuo mes pažįstame objektus, kiek šis būdas gali būti galimas a priori. Tokių sąvokų sistema būtų vadinama transcendentaline filosofija.“ Kantas. *Grynojo proto kritika*. – Vilnius: Mintis, 1982, p. 69–70.

² „Svarbiausias scholastikos indėlis į filosofiją

yra transcendentalinių sąvokų: ens, res, unum, aliquid, bonum, verum et pulchrum išryškini-mas“, – rašo Jozefas Seifertas savo knygoje *Sein und Wesen*. – Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter, 1996, S. 64.

³ Plačiau apie tai žr. A. Maryniarczyk. *Transcendentalia w perspektywie historycznej*. Od arché do antytranscendentaliów, kn.: *Św. Tomasz*

- z Akwinu, *De veritate, O prawdzie*. – Lublin, 1999, p. 117–140.
- ⁴ Žr. Tommaso d’Aquino. *Opuscoli filosofici: l’ente e l’essenza, l’unita dell’intelletto, le sostanze separate*. – Roma, 1989, p. 40–41.
- ⁵ Žr. M.Allard. *Kvietimas, skaitant Akviniečio tekstus, dar kartą pamąstyti apie tiesą, esmę, egzistenciją ir žmogaus intelektą*, kn.: Tomas Akvinietis. *Apie esinį ir esmę, Apie tiesą, Apie intelekto vienovę prieš averoistus*. – Vilnius: Logos, 2000, p. XXVII.
- ⁶ Žr. Thomas Aquinas. *Quaestiones quodlibetales, IV, q.9 a.18 c*.
- ⁷ Tomas Akvinietis. *Apie esinį ir esmę. Apie tiesą. Apie intelekto vienovę prieš averoistus*, p. 57.
- ⁸ Šios mintys akivaizdžiai siejasi su traktato *Apie esinį ir esmę* prologu, kuriame sakoma, kad esinį ir esmę protas suvokia pirmiausia ir kad nuo esinio pažinimo reikia eiti prie esmės pažinimo.
- ⁹ Tomas Akvinietis. *Apie esinį ir esmę. Apie tiesą. Apie intelekto vienovę prieš averoistus*, p. 60.
- ¹⁰ Ten pat, p. 6.
- ¹¹ Ten pat, p. 60. Ši teiginį galima laikyti viso *Apie esinį ir esmę* turinio santrauka.
- ¹² Esminis minimų diskursų skirtumas tas, kad pirmajame *esinys* yra predikatas, antrajame – subjektas.
- ¹³ Čia Tomas savo metafizikos dėstymą pradeda nuo atskirų, o ne nuo bendrų esinio esaties būdų, tarsi pastarieji nebūtų itin svarbūs. Tą patį minties judesį jis pakartoja ir nagrinėjamae artikule apie tiesos kasybę, t.y. pirmiausia pasisako apie atskirus esinio esaties būdus, tačiau čia jis negali nutylėti bendrų esinio esaties būdų, nes tiesa yra vienas iš jų.
- ¹⁴ Žr. Tomas Akvinietis. *Apie esinį ir esmę. Apie tiesą. Apie intelekto vienovę prieš averoistus*, p. 35.
- ¹⁵ Galima tik spėlioti, kodėl Tomas skyrė tiek mažai dėmesio sąvokoms, kurios mums atrodo tokios svarbios norint suprasti jo tekstus. Gal jam atrodė, kad jos yra savaime suprantamos? Gal tais laikais jos iš tiesų buvo tokios? Kad ir kaip ten būtų, atrodo, jog Tomo transcendentalijų istorija tam tikra prasme pakartojo Aristotelio predikabilių istoriją.
- Pirmojoje *Organono* dalyje *Kategorijose* Aristotelis vartoja terminus *γένος* (giminė), *εἶδος* (rūšis), *διαφορά* (skirtingybė, arba skiriamasis požymis), *ἴδιον* (savybė arba savybinis požymis), *συμβεβηκός* (atsitiktinybė arba atsitiktinis požymis), bet jų neapibūdina ir neapibrėžia. Keturių iš jų, t.y. giminės, skirtingybės, savybės ir atskirybės trumpus apibūdinimus jis pateikė tik penktąja laikomoje *Organono* dalyje *Topikoje* (101a 17–24, 139a 29–30). Akivaizdu, kad šių terminų Aristotelis nelaikė labai svarbiais. Atrodo, kad jų tokiais nelaikė ir III a. neoplatonikas Porfirijus, tačiau jis žinojo, kad predikabiliai yra raktas į Aristotelio logiką, todėl, Chrisaoriaus prašomas padėti suprasti *Kategorijas*, būtent apie jas parašė *Εἰσαγωγή* arba *Ἰνῶδα*. Vargu ar jis tikėjosi, kad šis kuklus darbelis išsčius šimtmečius bus tradicinis logikos įvadas ir lems filosofų pasidalijimo į realistus, conceptualistus ir nominalistus. Tačiau Akviniečio transcendentalijos nesulaukė savo Porfirio. Galbūt taip atsitiko todėl, kad Tomas jas apibūdino daug išsamiau, negu Aristotelis savo predikabilius: traktato *Apie tiesą* pirmojo artikulo „Atsakau“ galima laikyti pakankamai geru įvadu į transcendentalijų teoriją, kurios svarbą ypač išryškino XX a. tomizmas.
- ¹⁶ Traktate *Apie esinį ir esmę, daiktas* padeda pereiti nuo *esinio* prie *esmės*, o čia *esmė* padeda pereiti nuo *esinio* prie transcendentalijų, pirmiausia prie *daikto*. Ši aplinkybė akivaizdžiai parodo daikto transcendentalijos svarbą Tomo metafizikai, nors kai kurie jo filosofijos tyrinėtojai, pvz., Battista Mondinas, teigia, kad tik *vienis, tiesa ir gėris* yra tikrosios transcendentalijos, o *daiktas ir kitas* yra paprasti esinio sinonimai. Žr. B. Mondin. *Dizionario enciclopedico del pensiero di San Tommaso D’Aquino*. – Bologna, 1991, p. 610.
- ¹⁷ Tomas Akvinietis. *Apie esinį ir esmę. Apie tiesą. Apie intelekto vienovę prieš averoistus*, p. 61.
- ¹⁸ Ten pat, p. 61–63.
- ¹⁹ Ten pat, p. 63.
- ²⁰ Thomas Aquinas. *Summa Theologiae, Prima pars, Quaestio 5, articulus 4 ad 1*.
- ²¹ Thomas Aquinas. *Summa Theologiae, Prima secundae, Quaestio 27, articulus 1, ad 3*.
- ²² Tomas Akvinietis. *Apie esinį ir esmę. Apie tiesą. Apie intelekto vienovę prieš averoistus*, p. 137.
- ²³ Žr. S. Kowalczyk. *Bendroji metafizika*. – Vilnius: Logos, 2001, p. 97–98.
- ²⁴ Žr. B. Mondin, *Dizionario enciclopedico del pensiero di San Tommaso D’Aquino*, p. 610–611.
- ²⁵ Plačiau apie tai žr. A. Maryniarczyk. *Transcendentalia a poznanie metafizyczne*, p. 167–183.